

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Нишу бр. 220/1-4-01 од 15. јула 2015. године, сагласно одредбама члана 123 става 4, 128 и 32 Закона о високом образовању, именовани смо у Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације ГОВОР ПРЕШЕВА мр Татјане Трајковић, те Филозофском факултет у Нишу подносимо следећи

ИЗВЕШТАЈ

I. Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације ГОВОР ПРЕШЕВА мр Татјане Трајковић, коју чине: др Јордана Марковић, редовни професор за научну област Српски језик, са Филозофског факултет у Нишу, др Надежда Јовић, ванредни професор за научну област Српски језик, са Филозофског факултета у Нишу и др Жарко Бошњаковић, редовни професор за научну област Српски језик, са Филозофског факултета у Новом Саду, после увида у рукопис докторске дисертације, донела је закључке који следе.

II. **Основна структура рада.** Рукопис докторске дисертације под називом *Говор Прешева* има 456 страна компјутерског текста формата А4. Рад има следећу структуру: Уводне напомене (1–8), Фонетика (8–144), Морфологија (145–319), Из синтаксе (320–335), Социолингвистичка кретања (336–406), Закључне напомене (406–415), Текстови (416–443) и Литература (444–456).

III. Детаљна структура рада

Поглавље *Фонетика* садржи делове:

Акцент (Акцент код именица, Акцент код заменица, Акцент код придева, Акцент код бројева, Акцент код глагола, Акцент код непроменљивих речи, Преношење акцента на проклитику, Акцент на негацији код глагола, Речи са два акцента, Дезакцентуација);

Гласовни систем: Вокали (Полугласник, Вокали средњег реда, Судбина назала задњег реда, Јат, Рефлекс вокалног л, Вокално р, Вокалске групе, Контракција вокала, Редукција вокала: Афереза, Синкопа, Апокопа, Елизија, Покретни вокали, Уметање вокала, Супституција вокала: Вокал а, Вокал е, Вокал и, Вокал о, Вокал у, Хаплоглогија и сродне појаве); *Консонанти* (Сонант ј: Сонант ј на почетку речи, Сонант ј у медијалној позицији, Сонант ј на крају речи, Сонант в, Сугласник ф, Сугласник х, Сугласничка група хв, Сугласник s, Сугласници ч и ц, Сугласници ћ и ђ, Сонанти н, њ и л, љ, Судбина финалног л, Јовање, Палатализација, Консонантске групе: Иницијалне сугласничке групе, Сугласничке групе у медијалној позицији, Судбина финалних консонантских група, Сандхи, Асимилација и дисимилација сугласника, Африкатизација, Десоноризација, Метатеза и Народна етимологија).

Поглавље *Морфологија* има следеће делове:

Именице: Први деклинациони тип (Номинатив једнине, Општи падеж једнине, Вокатив једнине, Номинатив множине, Општи падеж множине), Други деклинациони тип (Номинатив једнине, Општи падеж једнине, Вокатив једнине, Номинатив множине, Општи падеж множине), Трећи деклинациони тип (Номинатив једнине, Општи падеж једнине, Вокатив једнине, Номинатив множине, Општи падеж множине), Хипокористичка и слична имена на -е и -и, Посебне напомене о именицама, Именице уз бројеве, Збирне именице, Именице плуралија тантум, Трагови синтетичке деклинације;

Заменице: Личне заменице, Именичке заменице *ко* и *шта*, Заменице сложене од *кој* и *што*, Показне заменице, Присвојне заменице, Односно-упитне заменице, Неодређене заменице, Одричне заменице, Опште заменице;

Придеви: Присвојни придеви, Компарација придева, Деклинација придева, Множина придева;

Бројеви: Основни бројеви, Редни бројеви, Бројне именице, Збирни бројеви, Дистрибутивни и мултипликативни бројеви;

Глаголи: Презент, Аорист, Имперфекат, Перфекат, Плусквампрефекат, Футур I, Футур II, Императив, Потенцијал, Глаголски придев трпни, Глаголски придев радни, Глаголски прилог садашњи, Глаголски прилог прошли, Глаголи *јесам*, *бити*, *хтети*, Посебне напомене о глаголима;

Непроменљиве речи: Прилози (Прилози за место, Прилози за време, Прилози за начин, Прилози за количину), Предлози, Везници Речце, Партикуле, Узвици.

Поглавље *Из синтаксе* садржи следеће делове:

Неке напомене о конгруенцији: Множина именица средњег рода, Збирне именице, Именице плуралија тантум; *Удвајање објекта* (Посебне напомене о удвајању личних заменица), *Плеонастичка употреба заменица*, *Место заменичке енклитике уз глаголе*, *Употреба речце не уз глаголе*.

Поглавље *Социолингвистичка кретања* садржи делове:

Обрада грађе (Групе говорника према узрасту, Групе говорника према образовању), *Квантитативна анализа*, *Диглосија у прешевском говору*.

После *Закључних напомена* налазе се *Текстови* и *Литература*.

IV. Анализа и преглед делова докторске дисертације. У докторској дисертацији *Говор Прешева* дат је опис говора овог најјужнијег дела Србије, чиме је дат допринос отклањању белине на дијалектолошкој карти Србије. Посебно је значајно што је тај посао, имајући у виду друштвене прилике у овом тренутку, урађен пет минута пре дванаест. Овај крај Србије представља гранични део према Македонији, тј. налази се на тремеји између Македоније, уже Србије и покрајине Косово и Метохија. Општину Прешево чине насеље Прешево и 34 села. Састав становништва овога краја био је различит и мењао се у различитим временским периодима. Повећан број Словена везује се за време владавине Немањића, Цигани у овај крај долазе са турским освајањем и надирањем, а почетак досељавања муслимана из Албаније везује се за другу половину 18. века. Исељавање православног живља појачава се, а узроци су економске и социјалне природе. Део муслиманског становништва, око 200 кућа, отишао је 1912. године у Турску. Седамдесетих година 20. века велики број Срба напушта овај крај, селећи се у северније српске крајеве. Те миграције се настављају, што доприноси непрекидном смањењу броја Срба, чиме овај крај постаје крај са већинским албанским становништвом, о чему сведоче подаци из пописа. На тај начин се поједина села претварају у насеља са чисто албанским становништвом. Током прикупљања грађе за овај рад, аутор је био сведок како се из појединих села селе последњи житељи Срби. Све то чини да овај рад добије значај који лежи у чињеници да је ово, нажалост, говор ухваћен у последњем тренутку – у тренутку пре него што ће га његови носиоци развејати по разним крајевима Србије, сачувати га дотле док они трају (ако су старији) или учинити да нестане утапајући га у говор већине, тј. краја у којем ће наставити свој живот.

Фонетика

Акцент. Говори призренско-тимочке области, којој припада и говор Прешева, припадају говорима са једноакцентским системом, насталим губљењем опозиције по квантитету и квалитету. Место акцента у говорима призренско-тимочке области, према досадашњој литератури, по правилу је старо, мада би се с обзиром на место акцента ови говори могли поделити на говоре са задржавањем старог акцентског места, говоре са пренесеним акцентом и говоре са везаним акцентом. У говору Прешева позната је и честа појава преношења акцента на претходни слог, али и појава везивања акцента за одређени слог у речи. Такав везани акцент доводи у везу говор овога краја са северним македонским говорима (кумановским) и он се не везује за одређени слог у речи – нпр. трећи као у Сретечкој жупи или други као у Призрену, већ је то тзв. „морфолошки фиксиран“, по Видоеском, тј. „парадигматски акцент“, по Младеновићу. Специфичност овог акцентског типа је да се акцент фиксира на једном месту, на оном на коме се налази у основном облику (код именица у номинативу) и на том месту остаје и у осталим облицима. Акцент говора Прешева заправо ће одликовати и преношење на претходни слог, али и везивање за један исти слог у парадигми: *плáц-плáца-плáцеви, зáбел-зáбела-*

забели, виноград-винограда-виногради; бробињак-бробињка-бробињци итд. Преглед грађе у овом одељку дат је према врстама речи.

Код именица он је посматран у оквиру именичке врсте, а систематизација је извршена према томе да ли је акценат на иницијалном или којем другом слогу: *краљ-краља-краљеви, наињак-наињака-наињаџи, пријетељ-пријетеља-пријетељи, побратим-побратима-побратими; вода-воду-воде, оваца-оваџу-оваџе, кајсија-кајсију-кајсије, џамџија-џамџију-џамџије; село-села, гумно-гумна, селиште-селишта, девојче-девојџици, игралиште-игралишта* итд. Некада се акценат задржао и на последњем слогу: *астал-астала-астали, партизан-партизана-партизани, заробљеник-заробљеника-заробљеници* итд. Као сведочанство о процесу који се још увек одвија, јављају се дублети типа: *вол-вола-волови/волóви, поп, попа, попови/попóви; ћебе-ћебиња/ћебиња, лојзиња/лојзиња* и сл.

Заменице чешће од осталих врста речи чувају старо акценатско место тако да се он задржава и на отвореној ултими: *моја, моје, мојó; оваквá, оваквó*, али јављају се и дублети типа: *она́/она, они́/они* и сл.

Код придева се акценат парадигматски уједначава тако да акценат у м. р. јд. утиче на све остале облике: *голém-голéма-голéмо-голéми, малéчак-малéчка-малéчко-малéчки* итд. И овде се јављају дублети типа: *гóтов-гóтова-гóтово-гóтови; готóв-готóва-готóво-готóви* и сл. Будући да је компарација аналитичка, речца *по* у компаративу је увек носилац акцента, с тим што је акценат само на њој ако је срасла са основним обликом: *пóголем, пóубав, пóслаб* и сл., или је акценат на овоме *по* али и на основном облику ако је од основног облика одвојена: *пó вредна, пó укусна* и сл. У суперлативу је обично акценат на префиксу *нај-*: *најстара, најубав*, али има и примера са два акцента типа *најголém*.

Акценат броја *један* у женском и средњем роду: *једна́, једно́* представља недоследност у преношењу акцента, што је одлика коју познају и македонски дијалекти.

И глаголски систем карактерише парадигматско уопштавање акцента и то је посебно видно у презенту, имперфекту, императиву, трпном придеву, радном глаголском придеву и глаголском прилогу садашњем, док се аорист још увек опире и показује стање у превирању.

Старо место акцента задржали су стари прилози: *кудé, овдé, такóј, овакóј, заштó, одовúд*, што је идентично суседном кумановском. У ограниченом броју примера забележен је и акценат на енклитици: *што тó је, што ће ми, што é* било народ, којим се потврђује распрострањеност ове нешто раније регистроване појаве.

Преношење акцента на проклитику није честа појава, али има таквих примера: *не́ беше* такав, *у́ јесен, у́ пролет* итд.

Као и у другим говорима призренско-тимочке области, и овде су регистроване речи са два акцента, а честа је и појава дезакцентуације појединих речи: *баба Káто, чика Péро, чича Tíма* итд.

Може се закључити да акценатски систем прешевског говора има обележја тзв. врањског преношења акцента, са тежњом да се акценат задржи на истоме месту у читавој парадигми. Овакав акценатски систем је нетипичан за друге српске говоре, одликује само најјужније српске говоре, повезујући их са северним македонским, а представља доказ о језичком преплигању двају суседних генетски сродних језика.

Гласовни систем. Вокалски систем прешевског говора подударан је са вокалским системом осталих призренско-тимочких говора: зна за пет стандардних вокала, вокално *p* и полугласник реда вокала *a*. У неким примерима забележена је дифтонгизација вокала *e* и *o*. Стари полугласник, настао једначењем полугласника предњег и задњег реда, као и нови полугласник релативно различитог постања, опстаје у говору Прешева и под акцентом и ван акцентованог слога, мада је у овом другом случају његова напрегнутост слабија. То потврђују релативно бројни примери: *v\зд\н* по овце, *c\н сањаја, руч\к, јед\н; Дл\га* њива, *дл\ге* аљине, да *л\џка, аџил\к* итд. Полугласник се могао јавити и од других вокала за *ч\с, з\што, н\ћ\с, сал гу б\џнем* итд. Бројне су потврде са вокалом *a* на месту некадашњег полугласника: *овас, жут несак, сад ћемо, за Петровдан, седам, осам* итд. Као и у другим призренско-тимочким говорима, и овде је са вокалом *e* *Велигден, Велигденски пости*, али са *a*: *Ђурђевдан, Петровдан* итд. Са вокалом *o* јавиће се: *алуминиску ложицу, ложичка, имали собори, собори у село* и сл. Грађа је показала да се полугласник доста добро очувао у основи речи, нешто мање у суфиксу. Занимљива је појава полугласника у процесу девокализације вокалног *л*. Доста је примера са полугласником у турцизмима.

Вокали *e* и *o* у дијалектолошким студијама привлачили су пажњу истраживача својом нестандардном артикулацијом. Грађа из испитиваног краја показује да ови гласови некада бивају дифтонгизовани, но појава је факултативна, те је њен значај у чињеници да је забележена и на овом српском језичком простору.

Назал задњег реда уклапа се у слику познату и осталим призренско-јужно-моравским говорима – обично је са рефлексом *y*: *мука, пут, руку* и сл., али у глаголима III Белићеве врсте јавиће се формант *-на-*: *биднали, легнала, паднаја* и сл.

Доследни екавски рефлекс јата потврђују одрични облици глагола *јесам* (*несу* имале, *несу* оћали), ретки очувани дативни облици типа *мајке* му га, нешто бројније дативне форме личних заменица (колко *тебе*, толко на овог), облици императива типа *померете* се људи, али и примери типа; *обедве, сасвем* и сл. Бројни су икавизми у свим позицијама и категоријама.

Вокално *л* у прешевском говору није очувано, а његови супституенти су различити: *слуза, слунце; жљуна, жључка; дл\г, л\џка; глита, длибок; вуци, жут, јабука.*

Чести су примери са слоготворним *r*: *вровинке, зарђало, уркаја се* итд.

У грађи је било доста примера за бројне вокалске појаве.

Консонантски систем овога говора богатији је од стандардног српског језика са африкату *s*. Својом нестабилном артикулацијом пажњу привлачи сонант *j*. Сонант *v* је стандардне артикулације, мада се у одређеним позицијама губи, а његова фреквентност је увећана тиме што се јавља као део наставка у 3. лицу множине презента и имперфекта: *бегав, викав; збиражесу, коју викашев* итд.

Судбина сугласника *f* није идентична стању у околним српским говорима будући да се он у овом говору доста добро чува и његове супституције гласом *v* су ретке: *федер, фереце, флаше, кофер, кафану, треф, ћеф; вајда, асвалт, да чинимо лав* и сл.

Глас *x* је нестао из консонантског система народног говора прешевског краја, остављајући празнину или уз развој заменика, али у новије време он се враћа у систем под утицајем школе. Грађа показује да се у том погледу говор овога краја не разликује од осталих српских говора: има *храстово, Охрид; аџија, иљадо, греота, стра; гревота, стреја, китно, плек* и сл.

Сугласничка група *xv* супституисана је са *f*: *фалим, пофалим, фати* га за гркљан, *фати* скраму и сл.

Африката *s* нема статус фонеме у овом говору: *своно, сидар, насрне, осебне* итд.

Нестандардну артикулацију африкате *ч*, забележену већ раније у литератури, потврђује и грађа из прешевског краја, чиме се доприноси оцртавању ареала који овакав изговор заузима. У другим крајевима нестандардан изговор регистрован је и за африкату *и*, што није случај у овоме крају. Појава је нова и природу ових гласова тешко је описати – то су гласови код којих се стиче утисак да „дврче“. Мр Татјана Трајковић истиче да „овакав изговор није доследан“, јавља се „најчешће код мушких говорника“ (рођених између шездесетих и седамдесетих година 20. века) и вероватно је „производ неког жаргонског изражавања“.

Сонанти *љ* и *њ* показују већу стабилност од суседних говора, те је у њиховом изговору мало осцилација.

Финално *-л* има тројаку реализацију: некада се чува (*Анђел, бивол, ђавол; дебел, кисел, цел; оздол; жалка, селски* пут), као и у свим јужноморавским говорима прелази у *-ја* у радном гл. придеву м. рода једнине (*седнаја, узеја, забунија, чуја, отишија*), или има стандардни супституент *-о* (*део, препознао*).

Слично осталим призренско-тимочким говорима, потрвени су резултати старог јотовања у облицима трпног глаголског придева: *оградено, замлатен, месено* итд., али:

жењет. Група *јд* има јотовани лик, по чему се разликује од суседног кумановског, а уклапа у јужноморавски ареал: *дођем, нађу, прођеш* и сл.

Бројне су потврде за друге појаве у вези са консонантима: уопштавање резулата палатализације (не *можу* да идем, *исечи*), асимилација и дисимилација (*зберем, тешак, нисак; липцало, липче*), десоноризација (*ономат*), метатеза (*лојзе, гројзе*) итд.

Консонантски систем говора Прешева показао је извесне специфичности: добро се држи сугласник *ф*, африката *с* нема статус фонеме, овде је изоглоса специфичног изговора африкате *ч*. Неке особине карактеришу све призренско-јужноморавске (или и неке друге српске) говоре: губљење гласа *х* из система и његово поновно враћање под утицајем школе и медија, одсуство јотовања у трпном глаголском придеву, супституент *-ја* за финално *-л* у радном глаголском придеву м. рода, специјално јотовање у композитима од глагола *ити*.

Морфологија. Деклинациони систем прешевског говора карактерише аналитизам као балканистичка појава. То је видно у деклинацији свих врста речи.

Именице. Будући да је деклинација упрошћена, преглед грађе о именицама дат је у три деклинациона типа. Први деклинациони тип обухвата именице мушког рода и именице женског рода некадашње *и*-промене које су се придружиле именицама м. рода, што се види на основу конгруенције. У једнини ове именице могу имати исте облике за номинатив и општи падеж (от *грат*, береш *дуван*; боље с *маз*), ако означавају нешто неживо, или се општи падеж завршава на *-а*, ако означавају нешто живо (*брата* има, преко *девера* ми). Вокатив је на *-е* или *-у*: *пријетеље, мужу* и сл. У множини су са наставком *-и*, са проширењем или без њега: *мрави, бробињци; кумови, петлови* и сл. По другом деклинационом типу мењају се именице женског рода на *-а*, именице мушког рода са овим завршетком и именице женског рода старе *и*-промене, које су морфолошким преобликовањем пришле овом деклинационом типу. Код ових именица се у једнини разликују облици за номинатив и акузатив (моја *баба, парадета* му умре, *кокошка*; тражи белу *аљину*, на овог *комишију*, баци му *коску*), као и облик за вокатив (*Милице, мајке, бабо, побро*), док је у множини само облик на *-е*: *биволице* много, качи се на *слубе, с навадације, чуваше и кокошке* и сл. Трећем деклинационом типу припадају именице средњег рода. Те именице се у н. јд. завршавају на *-е* или *-о* (*бебе, време; блато, чудо*) и то је једини облик у једнини; нису забележени облици именица средњег рода са проширењем. У множини се од ових именица јављају облици са *-а*: *јаја, села*; са *-иња*: *буриња, имиња*; са *-ики*: *прасики, марамчики* или са *-ци*: *јагањци, телци* и сл.

Заменице. Личне заменице у прешевском говору јављају се у пуном или енклитичком облику и могу бити у номинативу, дативу или општем падежу. Занимљива је појава посесива типа *брат ми* ме вика, на мајку и на *татка ми*. Удвајање личних заменица карактерише и говор овога краја. Оно што се посебно издваја јесте удвајање

облика личних заменица и уз пуни облик употребљен уз предлог (*на њега му не треба*), што је језичка одлика која није регистрована у српским народним говорима. Упркос чињеници да је ово рубно говорно подручје, нису регистровани облици личних заменица типа *мије, вије*. Бројним примерима документована је и употреба осталих заменица на овом простору. То богатство потврђује и лик *чив, чива, чиво* (поред *чији, чиј*).

Придеви. Придевски систем овога говора идентичан је стању у осталим призренско-тимочким говорима, а то значи да су познати ликови типа *главан, горањ, долањ*. У називима празника и у топонимима, али и у неким другим случајевима очувани су ликови одређеног придевског вида: *Свети Јован, Бџдњи вечер; Бели камен, Криви пут; покојни брат, стари сват* итд. У облицима придева у средњем роду често је уопштавање облика са наставком тврде промене: неје *врућо, крављо, тућо* и сл. Компарација је аналитичка (*поголем, помлад, по вредна, по лековит; најглаван, најубав*) и овакав вид омогућује компарирање и осталих врста речи (*по је човек, нај газде у село; овај по работи*). Деклинација придева је аналитичка, а то подразумева постојање општег падежа (једнога *старога* татка имамо, по једну чашу *винску*). У множини овај говор показује извесну оригиналност у односу на већину српских народних говора, а она се односи на чињеницу да су облици средњег рода идентични облицима мушког, тј. имају наставак *-и*: *црвени јајца и лук, тој су прешевски лојзиња, а са наставком -и су и: плави очи; дрвени кола* и сл. Ову појаву мр Т. Трајковић посматра као уједначавање „форми м. и с. р. и то у корист мушког рода“.

Бројеви. Број *један* и у овоме крају може имати множинске облике типа: *једни там, једни там, сал једни јајца, једне ципеле*. Број *два* има један облик за м. род (*два метра*) и један за с. и ж. род (*две јајца, две деца; две сестре*). Облик *два* у средњем роду редак је: тија *два* места. Остале основне бројеве карактеришу бројне фонетске варијанте: *триес, деведес, шљадо*. Редни бројеви имају облике за сва три рода и оба броја, а деклинирају се као и придеви. У значењу збирног броја често су у употреби бројне именице: *петина* су у кућу, *седморица* у кућу. Збирни бројеви се употребљавају уз именице плуралија тангум: *двоји кола, троји*.

Глаголи. Из глаголског система прешевског говора изгубио се инфинитив, футур II и глаголски прилог прошли. Аорист и имперфекат су често у употреби. Неке одлике глаголског система представљају особине карактеристичне за призренско-јужноморавске говоре – наставак *-(j)a* у радном гл. придеву м. рода (*ишија, чуја, копаја*), наставак 3. л. мн. презента на *-в* (*викав, мислив, седев*), али има и оних које су ретке у српским народним говорима, какве су: наставак *-у* у 1. л. јд. презента (*ја не раду* нигде, *ја да направу* кафу), уопштавање наставка *-ле* за сва три рода у множини у р. гл. придеву (*у школу су сви ишле, тој су наши правиле, много смо пропатиле* ми деца), али и уопштавање *-ли* у м. и с. роду р. придева у множини (*деца се беву навикли, тија брда су се видели*). Аорист је у живој употреби и може се градити и од несвршених глагола, што доприноси губљењу разлике између аориста и имперфекта. У имперфекту су чести ликови са формантом *-ше-*: *ја*

имаше(м), они имашев(у). Футур се гради уз помоћ енклитике *ће* и облика презентна глагола који се мења: *ће донесем* још, *сал ће рекнемо, ће обрнете, ће ни отворив.* У императиву се јављају облици типа: *чекеј* да се умијем, *бегеј; чеке* ме, *беге* одовде. Неки од ових ликова већ су регистровани у српској дијалектолошкој литератури, те је ово потврда о простирању појаве. Богата грађа пружа потврде за бројне нестандардне ликове, већ забележене у другим српским народним говорима, али има и оригиналних решења.

Непроменљиве речи. У овом одељку обрађене су све непроменљиве речи, уз потврду у виду богате грађе из говора овога краја, о чему сведочи податак да су примери са прилозима наведени на 19 страна.

Из синтаксе. У поглављу о синтакси истакнуто је да је та област у овоме раду обрађена селективно, будући да би комплексна анализа синтаксичког система једног народног говора захтевала и више времена и више простора, тј. могла би представљати засебан рад, како су то показали поједини аутори. У овоме раду су обрађени „најбитнији синтаксички моменти“. Један од таквих односи се на конгруенцију атрибутичких речи и предиката уз именице средњег рода са наставцима *-а* и *-иња*. Ове именице конгруирају као именице м. рода: *имамо си наши дрва, тија дугмиња, све неки имиња; сви села су се изгубили, т'д су били чезиња* и сл. Такву конгруенцију налазимо и уз именицу *деца*: *велики деца, дечица златни, дошли ми деца, распушили се деца.*

Посебну пажњу завређују и збирне именице на *-је*. Код њих је дошло до „интегрисања збирних именица у множину“ или до „плурализације конгруенције“. Примери из грађе потврђују ову појаву ретку у српским народним говорима, али дају потврде и за „осмишљавање јединско-множинске парадигме“: *српско гробље; наши гробља, цигански гробља; на куд оној дрвје, стојив дрвја, од оној камење, падав дрвља и камења.* Именице плуралија тангум опстају у систему, али често је и нарушавање тог система стварањем облика за једину и множину: *бисази су били за жито, неки војни кола, онеј вале на главу, једне патије; у тој јасле, имали су тија јасла, тој конпље, белу блузу од тија конопља, иде Задушница, у суботу су Задушнице.*

Удвајање објекта, као и удвајање облика личних заменица представља балканизам често спомињан у дијалектолошки студијама и доста широко распрострањен. Оно што је новина коју доноси грађа из овога рада везано је за досадашње тврдње да се удвајање облика личних заменица не јавља у случају када се пуни облик употреби са предлогом. Грађа из прешевског говора демантује ову тврдњу која стоји у уџбеницима српске дијалектологије и показује да је удвајање личних заменица, тј. употреба пуног и скраћеног облика, могуће и у случају употребе предлога: *вика ми на мене, на мене ми је далеко, испричај ву и ти на њу, на њума ву добри, извади ги на њи.* Оваква употреба карактерише и суседни кумановски говор и последица је ширења аналитизма.

У овоме делу обрађени су још неки елементи конгруенције: плеонастичка употреба заменица, место заменичке енклитике уз глаголе и употреба речце *не* уз глаголе: *она га узеде држава; и ми дава на мене, ми се чини; не ти казују, никој не се је отруја*.

Социолингвистичка кретања. Оригиналноост овоме раду даје део у којем се анализирају социолингвистичка кретања. У српској дијалектолошкој литератури таквих је радова мало, док се у свету са оваквим истраживањима, тј. са истраживањима говора урбаних средина кренуло још почетком 20. века. Упркос чињеници да се таква истраживања врше већ стотинак година, још увек нису искристалисане методе које би требало применити. За овај део рада употребљена је само грађа из насеља Прешева.

Ауторка указује на два основна метода – квалитативни и квантитативни, истичући да се првим региструје нека појава, а другим утврђује њен опсег. У овом делу рада су дефинисани циљеви: представити градски прешевски говор кроз узрасне групе, представити градски прешевски говор кроз образовне нивое говорника, представити заступљеност дијалекатских црта кроз 13 језичких варијабли одабраних као јужноморавска обележја, тј. као маркери. Анализа је представљена путем импликацијске скале и индекса фреквентности, а резултати анализе су дати у виду два дијаграма. Овим путем анализирана је свакодневна употреба дијалекта, односно стандарднојезичких црта. У посебним ситуацијама однос не би био истоветан овде показаном, но то није био предмет ове анализе.

Анализом дијаграма заступљености дијалекатских црта код узрасних категорија дошло се до закључка да постоји тенденција раста употребе дијалекта на рачун стандарда код генерација од 7. до 20. године. Неке дијалекатске форме које су посматране на овај начин наговештавају да ће њихова употреба временом опадати (аналитичка компарација, екавски лик одричног облика глагола *јесам*, р. гл. придев м. рода у јд. на *-(j)a*), док друге показују високу фреквенцију и то упућује на претпоставку да би се могле „дуже одржавати у говору“.

Дијаграм заступљености дијалекатских црта код група према образовању показује да су посматране дијалекатске црте заступљене у великом проценту на свим образовним нивоима. Посебно се истиче да су у великом постотку забележене и код факултетски образованих. То се тумачи односом говорника према дијалекту, тј. као лојалност према локалној заједници.

У одељку *Диглосија у прешевском говору* аутор указује на податак да „у реализацији говора постоји социјална условљеност одабира кода која се намеће питањима: *коме се нешто говори и када се нешто говори*“. На употребу језика утичу: саговорник, говорна ситуација, друштвени контекст. Диглосија настала у оваквим околностима одликује и говорнике из градске и говорнике из сеоске средине. За носиоце прешевског идиома елементи који утичу на прибегавање диглосији су следећи: присуство саговорника

за које се претпоставља да је носилац стандарда, присуство непознатог саговорника за кога се претпоставља да је високообразован, службена комуникација, преношење туђих речи, обично насталих у службеној комуникацији, истицање значаја теме о којој се говори. Супротно тврдњи неких истраживача, Т. Трајковић долази до закључка да су мушкарци склонији адаптацији стандардном језику, односно „да је женском роду битан стил изношења неких информација, дочаравање догађаја“, а не и „форма говора проузрокована нечијим присуством“. Побројане су и језичке црте које су најчешће подвргнуте ауторегулацији.

Закључне напомене. У овом делу рада сумирани су резултати истраживања тако што су побројане најкарактеристичније одлике испитиваног говора.

Неке представљају одлике карактеристичне за читаву призренско-тимочку област и то су: чување полугласника, релативно доследна екавска замена јата, постојање африкате *s*, чување финалног *-л*, одсуство старог јотовања у трпном глаголском придеву, аналитизам у деклинацији, аналитизам у компарацији, удвајање облика личних заменица, губљење инфинитива, чување аориста и имперфекта, грађење футура уз помоћ уопштене енклитике *ће* и презента глагола, грађење глаголског прилога садашњег помоћу наставка *-(j)ећи* и др.

Известан број особина типичан је за јужноморавске говоре: рефлекс *a* за назал задњег реда у глаголима III Белићеве врсте, рефлекс *лу* за вокално *л*, супституција *-л>-а* у облицима м. р. јд. радног гл. придева, извршено специјално јотовање у композитима од *ити*, наставак *-ки* у множини именица средњег рода, 3. л. мн. презента са завршетком *-в*, радни гл. придев м. р. јд. са наставкаком *-(j)a*.

Бројне су особине које нису широко распрострањене у осталим српским народним говорима: парадигматско уопштавање акцента, факулгативна појава дифтонгизације вокала *e* и *o*, сугласничка група *xv* супституисана једино са *ф*, изговор африкате *ч* са појачаном фрикативношћу, наставак *-иња* у множини именица средњег рода, именице *браћа* и *деца* конгруирају у м. роду, неке именице плуралија тантум развиле су јединско-множинску парадигму, уз именице средњег рода, као и уз неке именице плуралија тантум, придеви имају облике на *-и*, у 1. л. јд. презента јавља се и наставак *-у*, у м. и с. роду множине радног гл. придева наставак је *-ли*, мада постоје и потврде уопштавања наставка *-ле* у множини за сва три рода, удвајање личне заменице и онда када се она налази уз предлог, заменичка енклитика може се наћи и испред глагола у примерима типа *ми се чини*, конструкције негираних глагола са заменичком енклитиком уметнутом између негације и глагола (*не ме знаје*).

Социолингвистичка анализа показала је тенденције у кретању прешевског говора. Ова анализа указала је на чињеницу да постоје осетљиве дијалекатске категорије

угрожене од стране стандардног језика. Њихово губљење изгледа очекивано, али је тешко предвидети временски период када ће се то десити.

Анализа прикупљене грађе показала је да се на овом простору налазе бројне изоглосе. То је очекивано с обзиром на географски положај овога краја. Списак тих изоглоса упућује на могућност да су неке новијег датума и да је на појаву истих утицала стандардизација македонског језика, којом су неке одлике дефинисане као македонске.

Текстови. Посебну вредност овога рада чини богата, аутентична и валидна грађа, сакупљена на терену. Она се налази свуда у раду као потврда изнесеним тврдњама и закључцима, али је у виду текстуалних целина дата и на крају рада на 27 страна.

Литература. Богат списак литературе, заправо, представља само списак коришћене литературе и говори о озбиљности којом се пришло овом послу. Појаве регистроване у грађи тумачене су на основу тумачења тих појава у досадашњој дијалектолошкој литератури. За поједине делове рада морала је бити консултована и страна литература, о чему сведочи овај списак.

Рад је осавремењен и обogaћен и картама, табелама и дијаграмима.

V. Закључак. Служећи се сложенем методолошко-теоријском апаратом, мр Татјана Трајковић је на основу релевантне и богате грађе са терена указала на специфичности говора Прешева. Описом говора руралне средине показано је да овај најјужнији део српске језичке територије припада призренско-јужноморавском дијалекту призренско-тимочке области, што је било и очекивано. То документују типичне јужноморавске језичке одлике, попут *-л>-а*, *вокално л>лу*, заменички лик *њума*, множински наставак *-ки* код именица с. рода, 3. л. мн. презента са завршетком *-в* итд.

Оно што оправдава избор теме и представља значајан допринос српској дијалектологији јесу бројни подаци везани за простирање одређених језичких појава. Из овога рада дознајемо да се све до границе са Македонијом јавља и рефлекс *л̃* од старијег вокалног *л*, да се и овде спорадично јавља акценат на енклитици, да се тзв. „лесковачко ч“ јавља и овде, наставак *-ли* уопштава се у множини р. придева у м. и с. роду, а јавља се и тежња ка уопштавању наставка *-ле* у множини за сва три рода итд. Ови подаци указују на чињеницу да су на овоме простору бројне изоглосе, а будући да се за неке до сада није знало, сигурно је да ће допринети померању појединих изоглоса.

У овом раду налазимо податке о тзв. парадигматском акценту, о којем до сада није било речи или се пак такав податак само спорадично помињао, податке о факултативној дифтонгизацији вокала *о* и *е*, множински лик именица с. рода може се градити и помоћу наставка *-иња*, збирне именице развијају једнинско-множинску парадигму (*гробје* – *гробја*), као и поједине именице плуралија тангум (*чезе* – *чезиња*), овај говор не зна за дативске ликове *њему*, *коме/кому* (увек је у употреби аналитизам *на њега*, *на кога*), у

множини се јављају придеви са наставком *-и* уз именице с. рода, у 1. л. презента јавља се и наставак *-у*, заменичка енклитика може се наћи у иницијалној позицији (*ву викам*) итд. Неке од ових особина до сада су везиване само за говоре у дијаспори, тј. говоре на које је извршен утицај страног језика, попут позиције заменичке енклитике.

Податак о томе да је деклинација изразито аналитичка, одступа од стања у призренско-јужноморавским говорима. Раритетне су форме датива и обично су код именица окамењене у псовкама, а одсуство (тј. ретка употреба) датива личних заменица чини да се удвајање личних заменица јавља и онда када је пуни облик употребљен уз предлог, што дотле није забележено у српским народним говорима, те се мора посматрати као одлика унесена из суседних македонских говора, будући да је тамо забележена.

Опис говора овог најјужнијег дела Србије представља драгоцен и вредан прилог српској дијалектологији. У њему су бројни подаци, очекивани или непознати. Имајући у виду друштвену ситуацију у овом делу Србије у овом тренутку и чињеницу да српски живаљ напушта ове крајеве, тек ће време показати значај и вредност овог подухвата.

Део ове дисертације који се бави социолингвистичким кретањима релативно је нов и представља један вид пионирског посла. Тај део може бити путоказ и подстрек за нова истраживања такве врсте. Тиме би било омогућено и поређење, а то би дало потпунији увид у савремена кретања у српском језику.

VI. Оцена резултата истраживања. Докторска дисертација насловљена као ГОВОР ПРЕШЕВА има две целине – ону у којој је обрађен говор руралне средине и ону у којој је обрађен говор урбане средине.

Служећи се традиционалним и опробаним методама у српској дијалектологији за истраживања руралних говора, кандидаткиња је обавила истраживања и анализира грађу у првом делу рада и то је грађа која потиче од говорника са села или најстаријег слоја становништва урбане средине. У том делу рада анализирана грађа је упоређена и са стањем у околним, а некада и удаљенијим српским народним говорима, уз адекватна тумачења појаве и указивање на ареал.

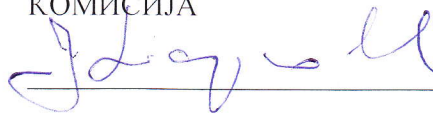
У делу рада у којем је обрађен урбани говор најпре су утврђене методе истраживања које би биле адекватне социјалним и друштвеним условима и биле меродавне за те услове. Имајући у виду да је ова област у српској дијалектологији недовољно заступљена, морао се потражити оригиналан начин који би био веродостојан за посматрану средину. У овом делу рада, уз помоћ одабраних метода, настојало се указати на савремено стање говора ове урбане средине, на интерференцију дијалекта и стандарда, као и на могуће правце у којима би се кретао овај говор. Упркос чињеници да дијалекат узмиче пред стандардом, показало се да се развија и свест о значају очувања дијалекта као знаку припадности одређеној локалној заједници.

VII. **Предлог.** Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације *ГОВОР ПРЕШЕВА* мр Татјане Трајковић закључила је да дисертација представља оригиналан и научно драгоцен допринос проучавању српских народних говора. Њоме је прецртана једна белина на српској дијалектолошкој карти, а одређене су и бројне изоглосе неких језичких појава или су померене на основу сазнања до којих се у овоме раду дошло.

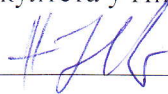
Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Нишу Комисија са задовољством предлаже да докторску дисертацију мр Татјане Трајковић *ГОВОР ПРЕШЕВА* прихвати и кандидату одобри одбрану.

У Нишу, 17. августа 2015. године

КОМИСИЈА

Др Јордана Марковић, ред. проф. Филозофског факултета у Нишу

Др Надежда Јовић, ванредни проф. Филозофског факултета у Нишу

Др Жарко Бошњаковић, ред. проф. Филозофског факултета у Новом Саду